

ÚVĚR A KONJUNKTURY.

Produkcí se hospodářské statky hlavně obnovují, dosavadní jejich zásoba se vskutku zvyšuje pouze o ryzí přebytky produkce. Ale poněvadž i těchto ryzích produkčních přebytků užívá buď podnikatel sám k rozšíření a zvelebení produkce anebo je půjčuje buď přímo nebo prostřednictvím úsporných úvěrových kapitálů jiným podnikatelům, kteří pomocí nich rozšiřují dosavadní produkci anebo jimi zakládají nová odvětví produkční, tak že se všech těchto příbylých statků užívá rovněž v produkci a vzniká tím příslušným produkčním činitelům, v nové produkci zaměstnaným, kupní síla stejně veliká, nemůže vzniknouti nějaká celková nadvýroba v tom smyslu, že by nebylo dostatečné poptávky po produkovaných statcích.

Může však nastati nadvýroba dílcí, jen v některém oboru produkčním, kdyby se totiž vrhlo do této výroby více produkčních hospodářských statků než dosud a sešinul se dosavadní poměr rozdělení produkce na dané obory, jak odpovídá dosavadnímu poměru a rozvrhu poptávky, což by se mohlo týkati zvláště ryzích přebytků produkčních, anebo kdyby se vrhly ať už dosavadní prostředky produkční anebo zmíněné přebytky produkční na nové obory produkční, na produkci nových statků přímé spotřeby, pro něž by poptávka teprve se vytvářela anebo se musila teprve vzbuzovati, jako bývá u některých nově zaváděných předmětů spotřeby přepychové, spotřeby vyššího stupně.

Aby se dosavadní produkce z vlastního podnětu přeučovala na produkci úplně novou, nových spotřebních statků, je celkem řidší, poněvadž každé takovéto přeorientování na jinou produkci, a hlavně na produkci úplně novou, bývá spojeno se značnými ztrátami. Častěji vyskytne se již případ, že se ryzí přebytky produkční vrhají na úplně nové obory produkční a zmýlí se v předpokladech odbytu, poptávky. Takovýto případ by se mohl sice vyskytnouti v nynějším všeobecném honu po novotách

dosti často, ale objevuje se přece jen ojediněle a nepravidelně a zřídka nabývá rozměrů hroživějších.

V novější době staly se však nebezpečným úskalím podnikatelům a produkci vůbec odbytové stagnace prvního druhu, kde sešine se dosavadní poměr rozdělení produkce na jednotlivé obory. Jsou známy tyto dílčí poruchy pod jménem *k r i s í*, proti nimž se staví údobí příznivá, dobrých *k o n j u n k t u r*. Tyto jevy poměrné nadvýroby, zvýšené výroby, zasahují obyčejně postupně jednotlivé obory produkční, tak že poptávka pak již nestačí skoupiti jejich výrobky a uvázne odbyt, který působí svým zpětným tlakem na produkci, násilně ji na čas zabrzdí, vyvolá krizi, ale po čase poměry ozdraví, dostaví se nový vzestup produkce, nová dobrá konjunktura, jež vede pak znovu k zpětnému přelomu, krizi. Takovéto opakující se výchylinky konjunktur jsou asi způsobovány tím, že některá produkce strhne na sebe poměrně více prostředků produkčních, než jak bylo dosud, a tím zatlačí dočasné odvětví produkční druhá. A nebývají to, jak zmíněno, odvětví úplně nová, nových produkčních statků, kde by nejspíše mohlo docházeti k omylům v odhadu odbytu, jež takovýto vlnovitý pohyb národní produkce vyvolávají, nýbrž bývají to odvětví *d o s a v a d n í*, jež hledí strhnouti na sebe poměrně více produkčních pomůcek než dosud, buď že chtějí produkci zrychlit a tím na trhu druhé producenty předběhnouti, anebo že chtějí dosavadní svoji produkci zvýšiti zintenzivněním jejím: technickým a organizačním zdokonalením produkce a zaváděním produkce stále ve větších a větších rozměrech. A poněvadž v druhém tomto případě takovéto technické a organizační úpravy a zavádění velkovýroby vyžaduje větších a nákladnějších trvalých zařízení produkčních, jichž výroba a budování bývá poměrně dlouhé, je přirozeno, že se poměrně snadno ztrácí přehled produkce i trhu a že nastávají omyly v odhadech odbytu, výroba se příliš pohání a musí dojít k reakčnímu obratu.

A jak může některé odvětví produkční strhnouti na sebe více hospodářských statků, více prostředků produkčních než odpovídá dosavadním průměrným pravidelným poměrům produkčním i odbytovým? Nemá-li se zároveň některé odvětví produkční opustiti, aby se jeho produkční prostředky uvolnily a užilo se jich v produkci jiné, pokud je věc vůbec proveditelná, není jiné možnosti, než že si je musila ona odvětví, jež se snaží předstihnouti své konkurenty v témž odvětví, a tím nepřímou zatlačiti jiná odvětví produkční do pozadí, od jiných odvětví na čas vypůjčiti, musila je pomoci *ú v ě r u* na sebe zatímně strhnouti, ať již jde o rozšíření a zintenzivnění produkce nad dosavadní rozsah, anebo ať jde o zrychlení, častější opakování děje produkčního, pokud snad přírodní poměry tomu nebrání, to jest o opakování děje produkčního dříve než produkty předešlé pro-

dukce jsou zpeněženy a tedy produkční prostředky pro novou produkci uvolněny. Považujeme-li opakování cyklů s větší nebo menší pravidelností za podstatný příznak konjunktur, pak nutno hlavní a prvotnější jejich příčinu hledati v posléze uvedeném zrychlování produkce pomocí úvěru, kdežto rozšiřování a zintensivňování produkce tím umožněné, že strhují některá odvětví na sebe více nových úsporných úvěrových kapitálů, dostavuje se spíše již jako ohlas prvního tohoto podnětu.

Jak je toto zrychlování produkce úvěrem umožněno, již víme. Děje se výdajem úvěrových bankovek, anebo dokonce pomocí ryzích úvěrů výdajem ryze úvěrových bankovek nebo „pasivními“ žirovými účty. O úrok z těchto úvěrů placený se produkce zdražuje a je proto konjunkturý vzestup již i z této příčiny provázen vzestupem cen, nehledě ani k zvýšené poptávce po pracovních silách, která podněcuje pak další všeobecný vzestup cen. Přímé ho inflačního účinku na ceny takto uměle zvýšené množství peněžního oběživa však nemá, poněvadž zároveň s rozmnožením oběživa zvyšují se obraty statků, a není tu tedy jakési mechanické příčiny k vzestupu cen. Ovšem, užijeli se nově uměle vzniklé kupní síly k produkci, zvyšuje se tím sice dočasně poptávka po statcích k produkci potřebných, aniž by zároveň množství těchto statků vzrostlo, a cena jejich by měla dočasně stoupati; ale poněvadž toto zvýšení kupní síly je jenom dočasné, neboť výpůjčka musí býti věřitelské bance záhy splacena a pro produkci dočasně pomocí této výpůjčky zachycené statky ze souboru národních statků se po skončené produkci tomuto souboru vrátí, nastane opět bývalá rovnováha. Jinak působí každé zrychlení produkce, k němuž by nebylo užito úvěrem získaných prostředků, spíše zlevnění cen produktů, neboť pak je spotřeba v rovnovážných poměrech konstantní a mohou tedy důchody při zrychlené výrobě zůstatí číselně za tutéž dobu tytéž jako prve a ceny produktů mohou býti nižší, aniž by pracovní a kapitálový důchod reálně klesl.

Pomocí ryzích úvěrů zrychlená produkce způsobuje dočasný vzestup cen nejen statků k této produkci potřebných zvýšenou poptávkou po nich, ale zdražuje i samu produkci, tedy ceny produktů, poněvadž se musí z těchto úvěrů platiti úrok. Pokud může producent přesunouti tento úrok do cen produktů, produkci tento úrok nebrzdí, spíše naopak nutí producenta, aby produkci zvyšoval a zrychloval nejvíce seč jest, neboť tím zároveň se mu břemeno úrokové poměrně zmenšuje. A poněvadž mimo to každá zvýšená a zrychlená produkce znamená hospodárnější využití zařízení produkčních, není divu, že každý producent hledí svoji produkci vystupňovati zrychlením produkce až po krajní mez a zvyšuje oběžné úvěry, jak jen může, třeba že sazba úroková, mzdy a ceny ostatních hmotných pomůcek

produkčních stále rostoucí poptávkou podražovaly. Nastávají přímé závody producentů, aby druh druhu nabídkou svých produktů na trhu předstihl časově i množstvím, až konečně počne odbyt za daných zvýšených cen váznouti, poněvadž důchody, hlavně „důchod“ pracovní, mzda, neroste stejným krokem jako ony ceny, i když bychom předpokládali, že zrychlená produkce, vlastně lépe řečeno produkce v téže časové lhůtě častěji opakovaná, vyžaduje při mzdě úkolové i při mzdě časové, prodlouží-li se práce na více hodin denně, často i p o m ě r n ě zvýšenější mzdy normální o příplatky za práci přes čas a na prémii při práci úkolové.

Uvázne-li odbyt, pak nemůže podnikatel dospívající výpůjčky spláceti, zvláště nepovolily-li se mu nové úvěry, a musí záhy produkci obmezovati anebo dokonce produkci vůbec zastaví a nastává krise. Tu ani sebe větší snížení úrokové sazby v první době není nic platno, pokud staré zásoby nejsou zpeněženy a finanční prostředky v nich trčící uvolněny. Podobně jako na počátku konjunkturního vzestupu není ani sebe ostřejší zvýšení úrokových sazeb dosti vydatným prostředkem vůči kynoucím podnikatelským ziskům, aby přílišný vzrůst produkce ztlumilo.

Musilo by se užítí silnějšího prostředku, aby se v první řadě znemožnil všeobecný vzestup cen a mezd, způsobený zvýšenou poptávkou producentů po surovinách produkčních a po pracovních silách, neboť zvýšené mzdy hlavně způsobují vzestup cen denních živobytných potřeb, odkudž se pak zdražovací vlna přelévá do ostatních oborů produkčních. Doporučují tu někteří teoretikové přímé odpirání úvěrů, hlásajíce heslo, že nestačí, aby cedulové banky peněžní trh, to jest trh krátkodobých finančních kapitolů, jen sledovaly a se mu až dodatečně přizpůsobovaly, nýbrž že je potřebí jej přímo ovládati.

Jiní zase doporučují, aby se působilo přímo na ceny tak, že by se hleděly nějakým způsobem tržní ceny statků stabilisovati. Zvláště je v tomto směru znám zmíněný již návrh F i s h e r ů v, který chce podle cenových indexů měniti váhu ryzího zlata obsaženého v dolaru, to jest vydávati dolarové certifikáty, znějící na různou váhu zlata: za vzestupu cen zboží na více gramů zlata, za poklesu cen na méně gramů zlata. Jako důvod pro toto opatření uvádí, že po vzestupu cen znamená smluvený prve polhůtný nominální úrok, když jej věřitel po prošlé lhůtě dostává, reálně méně statků, koupí se zaň méně statků, než by se zaň bylo koupilo v době, kdy úvěr byl povolán, poněvadž tenkrát byly ceny nižší. A naopak po poklesu cen věřitel na obdržených polhůtných úrocích vydělává. Je proto přirozeno, že podnikání na úvěr za stoupajících cen se rychle rozmáhá a naopak za klesajících cen rychle se zúžuje. Náprava

by se tedy mohla snad státi i tím, že by se úrok přepočítával při placení podle indexu cen na svou reálnou výši. Ostatně tuto skutečnost, že se úrok za pohybu cenového opožďuje za tržními cenami statků, považují teoretikové za jednu z příčin zbytečného vybušení konjunktur a až zbytečného reakčního poklesu po krizi, a doporučují na počátku konjunkturálního vzestupu spíše úrok nadsaditi a úvěry vůbec ztěžovati, po přelomu pak náhle úvěry nezabrzditi.

Ale nezdá se, že by toto rozpětí mezi úrokem reálným a nominálním, ať již ve smyslu výkladu Fisherova nebo podle druhého uvedeného výkladu, bylo pravou příčinou konjunkturálních výchylů. Ostatně podle známé teorie Böhm-Bawerka o v y je odůvodněna oprávněnost úroku tím, že statky, jež jsou až v budoucnu někomu k dispozici, mají pro něho menší hodnotu než statky přítomné, a proto prý jsou statky přítomné o úrok hodnotnější, tedy připočteným úrokem se spíše jen opravuje, koriguje, doplňuje cenou nepřesně vystižená hodnota budoucích statků. Nedalo by se tedy říci, že se vracené zápůjčky připočteným úrokem až přeceňují.

Myslím, že tyto teorie konjunktur nejsou na pravé stopě. Hlavní věcí přece jen je, že musí producent, který produkci nadprůměrně zrychluje a tím ji zvyšuje, míti možnost zvýšené náklady, které mu takto poháněná produkce proti pravidelné produkci způsobuje, v tržních cenách dostati zpět i s přiměřeným ziskem, a to se ziskem úhrnně vyšším než při produkci pravidelné. Tyto vyšší náklady jsou mimo zmíněný úrok ze zvýšeného oběžného kapitálu, jež takováto zvětšená produkce vyžaduje, hlavně zvýšené mzdy, poněvadž se musí dělnictvo poměrně platiti dráž než v jiných závodech konkurenčních, má-li se pro závod získati, anebo musí se platiti mzdy vyšší za práci „přes čas“. Zásadná možnost produkované statky i za zvýšené ceny odbýti je dána tím, že tento zvýšený úrok a tyto zvýšené mzdy jsou zároveň „důchodem“, jak se říká, který se jako kupní síla ocitá na trhu statků. Záleží však na tom, které statky se za tyto zvýšené důchody kupují, zda jsou to tytéž statky, u nichž byla zavedena ona zvýšená výroba, poněvadž jinak by v jiných oborech, které produkci nezvýšily, byla nabídka vůči vzrostlé poptávce snad malá a v oborech, kde byla produkce zvýšena, by byla poptávka vůči nabídce nedostatečná.

Je tu známou skutečností, že v nutných živobytných potřebách se spotřeba o mnoho nezvětšuje, předpokládáme-li, že přiměřený stupeň míry životní byl dosažen, nýbrž že se v lepších dobách, kdy dělnictvo má vyšší výdělky, jeví vzestup spotřeby hlavně v předmětech spotřeby poměrně přepychovější, kupují se věci spotřeby zbytečnější. A rovněž produkce rozšiřuje se za konjunkturálních vzestupů nejvíce v oborech výroby před-

mětů přepychovějších; jak jinak ani býti nemůže, poněvadž je důležitou podmínkou úspěchu, vycítili a předem odhadnouti, které věci půjdou na odbyt. Tato vyšší úroveň spotřební projeví se záhy také poptávkou po lepších, větších bytech, a tím se povzbudí stavební ruch a přenese se vlna vzestupné konjunktury na odvětví „základních“ či „těžkých“ průmyslů, hlavně na průmysl železářský. Mimo to vyžaduje i průmyslová velkovýroba zmíněných přepychovějších předmětů, ať jde o textilie nebo o věci kovové, téměř vždy nákladnějších strojů a zařízení. Ale jak stavba domů, tak výroba těchto složitějších a nákladnějších strojů a produkčních zařízení trvá poměrně dlouho, tak že se tu snadno ztrácí přehled mezi produkcí či nabídkou a poptávkou. Stává se proto snadno, že se tu „přestřelí“ a zařídí se produkce na mnohem větší odbyt než poptávka je s to pojmouti, uvážne pak v těchto přepjatých oborech odbyt a počne se výroba obmezovati nejprve v oněch tak řečených těžkých průmyslech a průmyslu strojnickém, klesá spotřeba uhlí, dochází na propouštění dělnictva, a krise je tu.

Podle všech těchto našich úvah zůstává úvěr, totiž lépe řečeno zůstávají úvěrové peníze nebo ryze úvěrové peníze základním předpokladem konjunktur. Že musí podnikatelé platiti z těchto úvěrů úrok, není dostatečnou brzdou, která by dovedla produkci udržovat v mezích, aby nenastala dočasná relativná nadvýroba, poněvadž se dají za vzestupné tendence mezd a cen tyto úroky bez obtíží započísti do prodejních cen, aniž by tím odbyt vázl. Proto pokud podnikatelé mohou si opatřiti stále nové a nové úvěry, zrychlují produkci, seč jsou, aby druhé předstihli, ovšem pokud soudí, že se jejich produkty dají na trhu ještě odbyti. Jen že podnikatelé bývají ve svých posudcích o absorpční síle trhu často optimisté a napínají strunu až do přepětí, a poznají svůj omyl v úsudku obyčejně, až už je pozdě, kdy už se jeví zřejmé známky ochabnutí trhu. A tu právě je hlavní otázka: má tu býti někdo na produkčních ziscích nezájmový, který by včas úvěry obmezoval, aby příliš rozběhlý stroj produkce zadržoval? Ci je možno se spolehnouti, že vlastní zájmy podnikatelů je přimějí, aby nerozpínali produkci tak daleko, až jim hrozí pak již škoda?

V prvním případě by se měla úloha usměrňovače národní produkce svěřiti snad cedulovým bankám, jež mají v rukou nejvýdatnější prostředek tvorby ryzích úvěrů, totiž výdaj tak řečených neuhrazených bankovek, bankovek to uhrazených z větší části jen účetními pohledávkami, ovšem pohledávkami směnečnými, vůči příjemcům těchto bankovek — „pasivné“ žirové účty u ostatních bank jsou jednak obmezeny vlastní jejich peněžní pohotovostí, jednak jest jejich oběživost poměrně obmezená. Ale pak by ovšem musily míti cedulové banky po ruce důkladnější

a širší statistické a jinaké pomůcky, než mají nyní, a musila by také sama teorie konjunktur býti lépe probádána než dosud, měly-li by jejich zásahy míti skutečný úspěch. Ovšem, je otázkou, zda by i pak, kdyby takovéto pomůcky a předpoklady tu byly, nebyli přece jen lepšími strážci správného chodu národního hospodářského ústrojí sami podnikatelé, jejichž vlastní soukromohospodářský prospěch je nejcitlivějším barometrem a není u nich mimo to onoho známého rozporu zájmů, jako u cedulových bank, jež na jedné straně konají při výdaji neuhrazených bankovek přenesené na ně funkce veřejnosprávní, na druhé straně jsou však podniky výdělečnými, jež výdajem neuhrazených bankovek poměrně snadno mohou vydělávati. Ostatně stanovisko, že soukromohospodářský zájem je v dnešních poměrech poměrně nejspolehlivější zárukou hospodářské úspěšnosti vůbec, vedlo mimo známou obavu, aby stát nezneužíval cedulové banky k svým účelům úvěrovým, k tomu, že jsou cedulové banky téměř ve všech zemích společnostmi akciovými, nikoli bankami státními.

• Dosavad posuzují cedulové banky celkové úvěrové rozpětí ve své oblasti podle poměrné výše úvěrů v jednotlivých oborech průmyslových, přirovnávající rozsah těchto úvěrů k úvěrům let minulých. Mimo to je známou jejich jakousi preventivní ochranou proti přepětí úvěru, že povolují úvěry hlavně jen eskomptem směnek na úhradu pohledávek za prodané zboží vzniklých, a povolují je jen na krátkou dobu, čímž je aspoň zhruba zaručeno, ale ovšem jen zhruba zaručeno, že úvěry příliš nevybují jedny na druhých po způsobu vícepatrové budovy u přirovnání s množstvím oběžných statků, jež tvoří jejich společný základ, tak že když pak nějakou náhodou nebo nezdarem povolí tento snolečný základ, shroutí se náraz celá úvěrová budova. Ve vlastním technickém smyslu tvoří tedy veškeré oběžné statky základ dnešního úvěrového hospodářství a ne jen plodiny agrární. Agrární plodiny tvoří jistě nezbytnou základnu, na níž je vybudován rozsah veškeré dnešní průmyslové produkce, poněvadž průmyslové suroviny a živobytné potřeby dělnictva jsou vesměs produkty prvovýroby a úvěrem se nedá toto dané množství nějak uměle zmnožiti, ba nedá se zemědělská výroba úvěrem ani zrychlit, poněvadž je zatím vázána na produkční údobí, daná přírodními poměry; a třebaže každá produkce znamenala v konečné řadě vlastně jen obnovu za produkce strávených těchto produktů prvovýroby a dala se v ni redukovati, a třebaže tedy produkční úvěry znamenaly jen změnu v rozvrhu těchto daných produktů prvovýroby: přece jen všeobecné zhroucení úvěru — ne tedy pouhá nelikvidita úvěrů pro peněžní nepohotovost, nýbrž úplná nedobytnost úvěrů — může nastati jen pak, když se příslušný majetek, dlužníkovi druhdy zapůjčený, úplně ztratí, prodávající, neproduktivně zničí, tak že by musila snad většina

hospodářských oborů pracovati schodkově, poněvadž se majetek, hlavně majetek oběžný, dá přesunouti z jednoho odvětví do druhého, a tvoří tedy veškerý soubor národního majetku nebo majetku lidstva, pokud jde o úvěr jako jev všesvětový, jeho základnu, a nikoli jen zásoby hospodářských statků přírodních, nebo snad jen potravin.

Jako předzvěst blížícího se zvratu konjunktury v krizi se uvádí dále pokles těžby uhlí a výroby železa, zvýšená nezaměstnanost, vzestup úpadků a j., jen že všechny tyto příznaky jsou spíše již důsledek nastalého obratu. A tak přes veškeré úsilí, jež se v posledních letech studiu konjunktur věnuje, zůstáváme tu i nadále celkem bezradni. Snad je z části vina v tom, že se i tu příliš v národohospodářské teorii filosofuje anebo se zbytečně zkresluje vztah stanoviska národohospodářského k stanovisku soukromohospodářskému, jako činí Streller.²³⁾ Uvádí, že se dosud prý konjunktury studovaly jen soukromohospodářsky a nikoli národohospodářsky, a chce tím říci, že nedovedlo toto dosavadní studium vystopovati obecně platnou objektivnou spojitost mezi udávanými příčinami konjunktur a konjunkturami samotnými, nebo řečeno názvoslovím metody deduktivně, že je třeba naléztí východiskovou hypotézu, totiž vytknouti „generelný pojem“, z něhož bychom pomocí dedukcí dospěli k obecně platné zásadě. Tedy jde tu spíše o spor metod a o spor mezi ryzí národohospodářskou teorií a praktickými národohospodářskými aplikacemi. Vždyť i deduktivná teorie má dospěti k výsledkům, jež se musí osvědčiti na soukromohospodářských úspěších a neúspěších, jež tvoří v podstatě hlavní příznak konjunktur a krise; neboť vzestup sazeb úrokových, obrátů a všechny ostatní jevy konjunktury obyčejně provázející, nevyskytují se výhradně jen tu, a kdyby nebyly provázeny vzestupem soukromohospodářských úspěchů, to jest vzestupem ryzích přebytků produkčních, které umožňují vyšší reálný důchod jak podnikatelé, tak dělnictvu, nebylo by konjunktur.²⁴⁾

²³⁾ Die Dynamik der theoretischen Nationalökonomie. Tübingen, 1928.

²⁴⁾ Konjunkturu definuje Streller jako »stoupání a klesání cen, způsobené za dané různosti spotřebních poměrů v dnešním hospodářství změnou směru jedné části produkce; (tato) změna směru produkce jest pak podmíněna tím, že relativný podíl na výnosu produkce vrstev blahobytnějších se rozpíná na vrub podílu vrstev špatněji živobytnými potřebami opatřovaných, nebo naopak ustupuje zpět ve prospěch relativně nižšího podílu vrstev méně blahobytných.« Konkrétněji řečeno: stoupnou-li nominální mzdy (relativný podíl) a poklesne tím nominální důchod podnikatelský, vzroste zároveň poptávka dělnictva po statcích běžné potřeby, produkce jejich se zvětší a tím zlevní, tak že reálná mzda (absolutní podíl) vzroste poměrně více než mzda nominální, ale na druhé straně získají poměrně i podnikatelé, neboť i jejich spotřeba je zatlačována dolů, na statky běžnější potřeby, a ty poklesly v ceně; a naopak stoupnou-li nominální důchod pod-